

Tíz és fél kvaternitás

Vannak-e valódi filozófiai négyességek?

Két kérdésre, egy egyszerűbbre és egy összetettebbre keresek választ, hogy az alcímben álló kérdésre felelhessek. Ez a két kérdés a következő. 1. Melyek azok a filozófiai kvaternitások, melyek *csak és kizárólag* négy elemet foglalnak magukban? 2. Vannak-e köztük olyanok, melyeknek az elemei egymással *egyenrangúak*; van-e olyan kvaternitás, amely *a)* nem tünteti ki a szisztematizáció egyik elemét úgy, hogy bármely értelemben elkülönítené a többitől, vagy fölébe helyezné a többinek, és *b)* valamilyen latens oppozícióval nem is érvényesít bipolaritást – azaz oppozíciós kitüntetettséget – a négyességben?

Azokat a modelleket nevezem valódi filozófiai négyességeknek, amelyeknél mindkét kérdésre igen a válasz. A valódi kvaternitások (a 4-es elrendezések) kizárólag négy elemből állnak, és elemeik egyenrangúak. Ha találunk ilyent, azzal igenlő választ adunk az alcímben feltett kérdésre.

Tíz filozófus kvaternitás-teóriáját tekintem át futólag, és csak a fenti két kérdésre koncentrálni. A filozófusok modelljeit végül kiegészítem egy (félig-meddig filozófus) íróval is. A filozófusnévsor a következő: Püthagorasz, Empedoklész, Platón, Arisztotelész, Kant, Hegel, Schopenhauer, Heidegger, Jung és Foucault; az író: Ottlik Géza.

Klasszikus filozófiai teóriákról lévén szó, nyilvánvalóan elég jelzésszerűen felidézni őket. Amennyiben az adott négyesség-teóriában egy elemet domináns (kiemelt, elkülönített stb.) helyzetűnek találok, azt az illető elgondolás ábrázolásában **fett kiemeléssel** jelzem. Ha a dominanciahelyzet ily módon jelezve van valamelyik variációnál, úgy az adott négyesség-modellt illetően ez természetesen nemleges választ jelent az előzetes kérdések közül a másodikra. Ha valamennyi itt tárgyalt variációnál jelen van valamilyen értelemben a kiemelt pozíció – akár négyességen belüli (3 + 1-es), akár négyességen kívüli (4 + 1-es) elrendezésben –, ez azt jelenti, hogy a filozófiai hagyomány kvaternitásainak itt szóba hozott példái nem valódi négyességek.

TETRAKTÜSZ-TEÓRIA (PÜTHAGORASZ)

A tökéletesség tetraktüsz-alakzatát a püthagoreusoknál, mint közismert, a mértékül vett Szám és annak sorozata (haladványa) teszi ki, amelyet szakrális tiszteletben részesítettek, lévén ez maga a „harmónia”, a „kiapadhatatlan természet forrása”, miként Sextus Empiricus írja (KRS 1998. 344). Egy mai kommentárt említve: a tetraktüsz „az első négy természetes szám, egymáshoz való viszonyaik kapcsolatrendszerében elgondolva” (KRS 1998. 343), piramisszerű elrendezésben: 1 (a szám mint mérték) + 2 (az első páros szám) + 3 (az első páratlan szám) + 4 („az igazság száma”). Megjegyzendő mindehhez, hogy a tetraktüsz haladvány-jellege zenei hangnemek alapjául szolgáló aránypárokban – 1:2:3:4 – is megmutatkozik; továbbá hogy ez a haladvány leképezi a hindu időfelfogás periódus-arányait. A tetraktüsz-teória így nem csak, vagy nem is elsősorban, *szám*- és aránytan, hanem *idő*tan.

O	Egy
OO	Kettő
OOO	Három
OOOO	Négy

„NÉGY GYÖKÉR” TEÓRIA (EMPEDOKLÉSZ)

Empedoklész a mindenség anyagául a Tűz, Víz, Föld, Levegő alkotta „négy gyökeret” jelöli meg. A püthagoreusokhoz hasonlóan e négy materiális őselemet is szakrális tisztelet övezte, hiszen isteni rangot viselnek Empedoklésznél (Zeusz, Héra, Aidóneusz, Nészisztisz). A „négy gyökér” elemeit a Szeretet és Viszály komplementer ellenerőinek örvénye választja külön, illetve egyesíti.

Levegő		
Tűz	Szeretet/Viszály	Víz
Föld		

VILÁGLÉLEK-TEÓRIA (PLATÓN)

Platón *Timaios*szában a kozmosz teste az Empedokléstől már ismert négy „alkatrészből” áll (Platón 1984b. 329 [32c]). A világlelket viszont a demiurgosz az Azonosból és a Másból, valamint a Lét két eredendő módjából teremti meg: „az oszthatatlan és mindig ugyanabban az állapotban levő lét, és a testekben

keletkező, osztható lét” (35a) móduszaiból. A négyesség elemei ily módon a következők: 1. Azonos, 2. Más, 3. Testetlen (oszthatatlan) Lét, 4. Testi (osztható) Lét. Ebben az eggyé vált „keverék”-ben tehát eleve ott munkál az „osztás” (khoriszmosz) is. Az összevegyítésnek éppúgy, mint a Lét-kettősségnek ez az osztás a logikai feltétele, amely a vegyüléket egyszersmind „arányosan” tagolja és összeköti (35a–b, 37a).

Oszthatatlan Lét

Azonos **Osztás** Más

Osztható Lét

„NÉGY OK” TEÓRIA (ARISZTOTELÉSZ)

Az arisztotelészi „négy ok”, mint közismert, az anyagi ok (causa materialis), a formai ok (causa formalis), a hatóok (causa efficiens) és a cél-ok (causa finalis). Viszonyuk haladvány-karakterű: a hatást az anyag teszi lehetővé, ezt pedig a forma, amelyet viszont a cél vezérel. A causa finalisnak mint vezérlő elvnek az elsődlegességéről, és így a fent kiemelés indokául, álljon itt három rövid citátum. Az első kettő Arisztotelésztől való: „a végcéllal való rendelkezés tekintetében tökéletesek a dolgok.” „Az a tudomány, amely ismeri, »mivégett« kell minden egyes dolgot tenni, a leguralkodóbb a tudományok közt és magasabban áll, mint a neki szolgáló tudományok; ez a »mivégett« pedig minden egyes dolognak a jó, és egyáltalán a legjobb az egész természetben” (Arisztotelész 1936. 892b, 1021b). Sir David Ross monográfiájának egyik konklúziója ez: „Arisztotelész világszemléletének egyik legfeltűnőbb vonása az egészen végighúzódo teleológia. Eltekintve az alkalmi rendellenességektől és véletlenektől, minden, ami létezik vagy történik, valamilyen cél érdekében létezik vagy történik.” (Ross 1996. 239)¹

causa formalis

causa materialis causa efficiens

causa finalis

¹ Megjegyzendő, hogy a sztoikusok (például Cicero) erősen hangsúlyozták Arisztotelész-nél egy ettől eltérő – mégpedig egy 4 + 1-es elrendezést követő – szisztémát, amely hasonlít a platóni verzióra. Eszerint a négy anyagi őselv mellett Arisztotelésznél jelen van egy ötödik princípium is.

A TRANSCENDENTÁLIS NÉGYESSÉG TEÓRIÁJA (KANT)

Kant mindhárom *Kritikájában* feltűnik valamilyen formában a négyes elrendezés: mennyiség, minőség, viszony, mód. *A tiszta ész kritikája* és *A gyakorlati ész kritikája* ezt a négyességet az álló rombuszhoz hasonló táblázatban jeleníti meg. *A tiszta ész kritikájában* ez a négyes címszó nemcsak a logikai funkciók és a kategóriák rendszerében jelenik meg, hanem a szintetikus alaptételek, a séma-tan, a semmisség kategóriatáblája, sőt a paralogizmusok és a kozmológiai ideák rendszere négyességében is. *Az ítélőerő kritikájában* viszont nincs táblázat, továbbá a mennyiségi és a minőségi analízis is helyet cserél. Ami az elrendezés belső szerkezetét, illetve homogenitását illeti, két vonást emelek ki. Egy: az első három címszó – mennyiség, minőség, viszony – haladványhoz hasonlóan épül egymásra, így teszi mind tartalmasabbá a meghatározást. Kettő: velük szemben a negyedik szempont, a módé, mint azt Kant többször is hangsúlyozza, „sajátos” helyzetű és eltér a többitől. Nem járul hozzá, hogy a meghatározás tartalmasabb legyen, „csupán a megismerőképességhez való viszonyt” (Kant 1995. 122, 231) fejezi ki; ennyiben viszont a tiszta ész szabályozó funkcióját előlegzi, tehát kiemelt szerepű.

mennyiség

minőség viszony

mód

A DIALEKTIKAI NÉGYESSÉG TEÓRIÁJA (HEGEL)

A tézis, antitézis és szintézis dialektikája nem triadikus elrendezés hozadéka Hegelnél, hanem valójában négyességre épülő modell – elliptikus megjelenítésben. Mint Wolfgang Röd írja, „Hegel következetesen elutasított minden metodológiai formalizmust, a dialektikus hármasságot is beleértve” (Röd 1996. 201 sk.). El is kellett utasítania, mert azt, hogy a szintézis képes föloldani egy tézisnek és egy tőle különbözőnek (antitézisnek) az ellentétességét, csak a dialektika egy ki nem mondott előfeltevése, proto-tézise teszi lehetővé: tudniillik az a hallgatólagos előfeltevés, hogy a tézis és antitézis ellentéte *egyáltalán* föloldható, meghaladható. A tézis és az antitézis az ellentétesség állítása révén már eleve egyazon nívóra hozott minőséget fejez ki, más szóval viszonyuk az összemérhetőség szempontjából már eleve homogénnek tételezett. A dialektikai kifejlés feltételeként hallgatólagosan alapul vett hegeli proto-tézist a fiatal Lukács „a világ öntudatlan homogeneizálásának” (Lukács 1997. 111) hívja, Wolfgang Röd a szubjektum és az objektum közti „homogenitás posztulátumának” ne-

vezi, olyan „fundamentális előfeltételnek”, amely az abszolútum, totalitás és körkörösség elvének előzetes elfogadásában nyilvánul meg (Röd 1996. 11, 15 sk., 27). Ugyanezt nevezi Nicolai Hartmann (1965. 198) „a dialektikus racionalizmus implicit előfeltevésé”-nek; mert ha elvetjük, „együtt bukik vele az ész pánlogisztikus metafizikája is”. Ez a latens előfeltétel, előzetesen elfogadott, homogenizáló proto-tézis *mint fundamentum* elkülönül a többi három mozzanat haladvány jellegű, egymásra épülő, manifeszt menetétől.

[proto-tézis]

tézis antitézis

szintézis

A „NÉGYSZERES GYÖKERŰ” ALAP TEÓRIÁJA (SCHOPENHAUER)

Schopenhauer munkája, *Az elégséges alap négyszeres gyökeréről*, az elégséges alap teóriáját kifejezetten két preszókratikus előzményre építi. Egyrészt a „négy-szeres gyökér” empedoklészi elvére, másrészt a püthagoreusokéra. (A Schopenhauer-mű mottója a tetraktüszra tett esküformula, lásd ehhez KRS 344.) Schopenhauer a következő négyességgel számol: 1. *Keletkezésalap* (ratio fiendi); ez az értelem elve, a kauzalitásé, anyagé, okoké, vagyis a megértésé. 2. *Megismerésalap* (ratio cognoscendi); ez az ész elve, az igazságoké, ítéleteké, vagyis a következtetésé. 3. *Létezésalap* (ratio essendi); ez a szemlélés elve, a közvetlen, szemléleti evidenciáé, vagyis a belátásé. 4. *Cselekvésalap*; ez az öntudat elve, a testé, a motivációé, az ösztönzöttségé, vagyis az akaraté. Ez utóbbi kiemelt pozíciójú a többihez viszonyítva, minthogy – mint tudjuk – Schopenhauer a kanti magában való dolgot (Ding an sich) akaratként azonosítja. Schopenhauer szerint az idő mint időiség (Zeitlichkeit), „az elégséges alap törvénye összes alakváltozatának sémája”, az elégséges alap tételének „legegyszerűbb sémája” (Schopenhauer 2008. 150, 157). Ez a kvaternitás-teória is időtan.

Megismerésalap

Keletkezésalap Létezésalap

Cselekvésalap

GEVIERT-TEÓRIA (HEIDEGGER)

Heidegger két változatban dolgozta ki teóriáját a négyességről (Geviert), előbb (1) az 1930-as években, a *Beiträge zur Philosophie*-ben, majd (2) az 1950-es években, *A dolog és A lét kérdéséhez* című írásaiban. A két szisztematizáció a következő.

1. *Beiträge zur Philosophie*

	Világ	
Ember	Esemény	Istenek [jelenvaló]
	Föld	

2. *A dolog, A lét kérdéséhez*

	Ég	
Halandók	Lét	Isteniek
	Föld	

A két elrendezésben közös a *Gorgiasz*-ból (Platón 1984a. 611 [508 a]) ismert négyes felsorolás (istenek, emberek, ég, föld). Továbbá közös egyrészt, hogy a négyesség bal oldalán az Ember (Halandók) állnak, velük szemben, a jobb oldalon az Istenek (Isteniek); másrészt, hogy mindkettőben alul a Föld szerepel. A Geviert-elemek közül így három nagyjából megegyezik, sorrendjük és pozíciójuk közös. Ezek az elemek az óramutató járásával ellentétesen haladva: Ember (Halandók), Föld, Istenek (Isteniek).

Változás öt vonatkozásban, illetve mozzanatban szembevetendő a korábbi és a későbbi elrendezésben. 1. A Föld átellenében feltüntetett elem (kontrapozíció) a *Beiträge*-ben a Világ, *A dolog*-ban az Ég. 2. *A dolog* a négyességet „sajáttá tevő tükör-játék”-hoz hasonlítja, amelyet egy „gyűrű” fog át, és ezt a „tükrözve játszó gyűrű”-t nevezi Heidegger világnak; ez a gyűrű a korábbi elrendezésváltozatból hiányzik. 3. A *Beiträge*-ben, amely, mint az ismertes, a Da-Sein értelmezésének keretében tárgyalja a négyességet, az Istenek mellett ott áll zárójelben a Jelenvaló (Da) szó; ez a *Da* a későbbi változatból hiányzik. 4. A négyesség középpontjában – a képzeletbeli keresztátlók metszéspontjaként – korábban az Esemény áll, míg *A dolog*-ban (*A lét kérdéséhez* kiegészítésére tekintettel) a Lét. 5. A képzeletbeli átlómetszés a *Beiträge*-ben nem húzza át a négyesség központi elemét, a megnyitó-eredeztető Eseményt. Ettől eltérően a későbbi változat áthúzza a középpontot, a Létet. A „keresztrel való áthúzás”

jele, amint ezt Heidegger maga mondja, „a négyesség (Geviert) négy tájékára mutat” (1989. 310, 2000. 59 skk., 2003. 373 skk.);² a lét-áthúzás tehát egyszer-mind világ(tájék)megnyitás.

KVATERNITÁS-TEÓRIA (JUNG)

Jung a Szentháromság-dogma újraértelmezésére vállalkozó kvaternitás-teóriáját, Kanthoz hasonlóan, álló rombusz formájában jeleníti meg. Benne felül Pater, jobbra Filius, balra Diabolus, alul Spiritus szerepel. E kettős szembeállítású ellentétekben a Spiritus nemcsak *complexio oppositorumot* (az ellentétek egyesítését) jelent, hanem kifejezetten „folyamatot” is. Ebbe a folyamatba „negyedik alkotórész”-ként bevonódik az „ellenlábás” Diabolus is, „az élet sötét oldala”, amely „ideláncolja az embert a földhöz”. Az elrendezés egésze szempontjából fontos kiemelni Jungtól, hogy „ez a folyamat a negyedik csatlakozásával abszolút totalitássá fejlődik tovább”. Ez az „abszolút totalitás” a jungi kvaternitásban kitüntetett szerepet biztosít a Spiritusnak, hiszen, idézve Jungot, „a Szentlélekben az »Atya« kettős aspektusa jelenik meg ismét, miáltal az előbbi az »Atya« helyreállításának jelentőségére tesz szert” (Jung 1977. 170, 183, 196, 182).

Pater

Filius Diabolus

Spiritus

A FORMÁCIÓ-NÉGYESSÉG TEÓRIÁJA (FOUCAULT)

Foucault is két változatban jelenítette meg a négyességet. *A szavak és a dolgokban* (1) a nem-nyelvi hasonlóságok leírását (a „négyféle hasonmás”: *convenientia*, *aemulatio*, *analógia*, *szimpátia*) követi a „nyelvi funkciók” szintén négyességet mutató, álló rombusz elrendezésű leírása (a „nyelvi négyezőg” ez: tulajdonítás / attribúció; tagolás / artikuláció; jelölés / deszignáció; leszármaztatás / deriváció). (Lásd különösen Foucault 2000. 35 skk., 142 skk., 230 skk., 233; 2001. 80 sk.) Ez az utóbbi négyesség – mint Általános Nyelvtan – egyúttal a javak és a természeti lények rendjének leírásában is funkcionál. *A tudás archeológiája* négyessége

² Heidegger Geviert-teóriájának két változata mellett felvethető egy első változat – avagy nulladik variáció – is, az 1928-as *Az alap lényegéről* című tanulmányban szereplő szisztematizáció. Ez a munka egyébként reflektál az arisztotelészi „négy ok (aitia)” elvére is. Heidegger itt (2003. 162, 168) a „szóródó” alapok 3 + 1-es elrendezését adja, minthogy az alapozás három fajtája mellett számol egy eredendővel, egy „alaptalan alappal” is.

(2) még radikálisabb a „sem szavak, sem dolgok” (sem „megismerés”, sem „ismeretek”) platformjában (Foucault 2001. 72–73). Foucault itt a *formációs* (képzési) *rendszernek* (système de formation), a „diszkurzív gyakorlat szabályainak” (Foucault 2001. 97) négyességét fejti ki. A „négy viszonynyaláb” a következő: 1. tárgyképzés, 2. kijelentésváltozatok (alanyi pozíció) képzése, 3. fogalomképzés, 4. stratégiaképzés.

A két elrendezés-változat közt formális szempontból két fő különbség van. Első: *A szavak és a dolgok* négyességeiben – szemben *A tudás archeológiájával* – megjelenik egy centrális, kitüntetett ötödik pozíció. Ezt a „nyelvi négyszögben” a két átló „metszéspontja” adja ki: a *név*; míg a „négyféle hasonmásban” az a „nyílás”, mely „új alakzatként” a világot alkotó hasonmás-rendszert nyílttá teszi: a *szignatúráké* (Foucault 2001. 143 skk., 44 skk.). Második különbség: *A tudás archeológiájának* formáció-négyessége valóban csak négy elemet hoz mozgásba. Viszont (ellentétben *A szavak és a dolgokkal*) a „viszonyok egész hierarchiájá”-ban, „függőségek egész vertikális rendszeré”-ben gondolkodik, az alsó és felső „szintek” elkülönítésében, amelyek „egymáshoz képest nem szabadok”, vagyis autonómiájuk korlátozott. Az elrendezés meghökkentő sajátossága, hogy a köztük lévő hierarchia-viszony – mintha homokóráé volna – kétféle is lehet. Mint Foucault írja, a „viszonyok ellenkező irányban is épülnek”: a tárgytól indulva a kijelentéseken és a fogalmakon át a döntésekig, illetve *fordítva*, a döntésektől indulva a fogalmakon és kijelentéseken át a tárgyakig.³

1. *A szavak és a dolgok*

aemulatio

[tagolás/artikuláció]

convenientia

[tulajdonítás/attribúció]

szignatúrák

[név]

analógia

[jelölés/deszignáció]

szimpátia

[leszármaztatás/deriváció]

³ Lásd különösen: „a tárgyak elsődleges elkülönítésétől a beszédstratégiák kialakulásáig a viszonyok egész hierarchiája létezik. Ámde a viszonyok ellenkező irányban is épülnek. Az elméleti választások az őket létrehozó kijelentésekben vagy kizárják, vagy magukban foglalják bizonyos fogalmak kialakulását, vagyis a kijelentések közti együttélés bizonyos fajtáit.” (Foucault 2001. 95–96)

2. A tudás archeológiája

Tárgyképzés	fel-le
Kijelentésváltozatok (alanyi pozíció) képzése	fel-le
Fogalomképzés	fel-le
Stratégiaképzés	fel-le

Ennyit a filozófiai négyesség-teóriákról futó áttekintésül, tíz változatban. Volna még egy „fél” változat. Ez, mint már mondtam, egy író – egy gondolkodóként is nagy becsben tartandó író – elképzelése, Ottlik Gézáé, amelyet a regényről szólva fejt ki (Ottlik 1980. 184 skk.).

A PERSPEKTÍVA-NÉGYESSÉG TEÓRIÁJA (OTTLIK)

Ottliknál négy perspektíva („nézet” vagy „valóságmodell”) különül el a regényen belül.

R₁: *középnézet*: ez „az emberiség által eddig gyártott, megegyezéssel (konvencionális) valóságmodell”, amely „a newtoni mechanika közepes nagyságrendi nézete”. Ennek a „katasztrófa-modellnek” a platformja ez: „Az van, amit valóságnak nevezünk.”

R₀: *túlközeli nézet*: ez „relatív ellentmondásmentes”, ám „alig-alig nézet”; nem más, mint „az a szolipszista elgondolás, hogy csak én vagyok egyedül”. Platformja ennyi: „Én vagyok.”

R₂: *távolnézet*: ez, szemben az előzővel, „festői, zenei vagy matematikai alapon” működő, ilyen értelemben véve „részvétlen”, „teljesen személytelen” modell; „afféle csillagtávlatú, a végtelen felé tágítható nézet”.⁴ Platformja: „Valami van.”

R₃: *keletkezés-nézet*: erre a modellek között „szabadon mozgó”, „menet közben” (solvitur ambulando módon) alakuló perspektívára Ottlik szerint „a még el nem készült dolgok számára”, saját „készülő állapotának” kifejezésére van szüksége a regénynek, mégpedig – mint hozzáteszi – minden „önellentmondása” ellenére. Ennek a létesülés-perspektívának vagy regényt létesítő realitásmodellnek a platformja ez: „Valami keletkezik.”

Az Ottlik-féle perspektíva-négyességre nemcsak az jellemző, hogy a látószög-metaforikában (premier-plan, second-plan, total-plan) kifejezett *léptékfüggőséget* összekapcsolja a *rekurzivitással*, a regény-modell visszacsatoló, önmódosító

⁴ A matematikusnak és fizikusnak tanult Ottlik megjegyzése ehhez a modellhez: „Nevezhetnénk R-végtelennek vagy R-alefnek – vagy becsületesebben talán a nem értelmezett egy-per-null index járna csak neki, mert egy kicsit csaltunk a játék kedvéért.” (Ottlik 1980. 192)

jellegével, hanem az is, hogy ez a modulatív léptékfüggőség *idővonatkozású*. Erre vall az, ami Ottlik egyik hátrahagyott céduláján áll: „ R_0 = alapzat, ma, esik szét. R_1 = Lexi, halad előre. R_2 = 1916–17 – 22–23, 15/b, épül hátrafelé” (idézi Sümegi 2011. 151).

R_r		
(Valami keletkezik)		
[„menet közben”]		
R_0	R_1	R_2
(Én vagyok)	(Valóság van)	(Valami van)
[„ma, esik szét”]	[„halad előre”]	[„épül hátrafelé”]

Ezzel nagyjából előttünk állnak a négyesség teoretizálásának esetei.

*

Felidézem a korábban feltett két kérdést, amelyekre a kvaternitások mostani összevetése fókuszálni fog. Első kérdés. Van-e olyan teória köztük, amely kizárólag négy elemet mozgat? Második kérdés. Van-e olyan köztük, amelynek elemei egymással teljesen egyenrangúak? Az erre a két kérdésre adható válasz dönti el, hogy vannak-e valódi filozófiai négyességek vagy sem.

[1] Az első kérdésre adható válasz szempontjából a kvaternitás-teóriák két csoportra oszlanak.

[a] Az első csoportba azok az elképzelések tartoznak, amelyeknél valóban csak és kizárólag négy elemmel találkozunk. Idetartozik Püthagórasz, Arisztotelész, Kant, Hegel, Schopenhauer, Jung és Ottlik négyesség-teóriája. Ezeknek a teóriáknak az együttesét a tökéletesség görög alapképzetéről és eszményéről – mely a szakrálisan tájolt templomok alaprajzában is megjelent – *tetragón*-csoportnak hívom. (A kifejezéshez lásd Schmidt 1882. 309) A tetragón-csoport (röviden T-csoport) tagjaihoz négy elem tartozik; ezek négyszöget alkotnak, de hozzájuk tartozik a tájolás, a vonatkoztatás: az egyik elem kiemelése, kitüntetett pozíciója.

[b] A kvaternitások másik csoportjába Empedoklész, Platon és Heidegger elképzelése sorolható. Bennük nem négy teória-elem alkotja a négyességet, hanem valójában öt. Hívhatjuk ezt a csoportot a tökéletesség orientális alapképzetéről (amely úgyszintén ősi templomalaprajzok archetípusa lett) *mandala*-csoportnak is (M-csoport). Az M-csoport teóriái öt elemből állnak: mind a négy alkotóelemnek döntő vonatkozása van egy központi pozíciójú ötödik elemre. Ez Empedoklésznél a Szeretet és a Viszály *örvény*-spirálja; Platónnál a világlelket Azonosra, Másra, illetve testetlen és testi Létre való felosztás, az arányt teremtő (demiurgoszi) *osztás* (khoriszmosz); Heideggernél a sajátot adó *Esemény* (Ereignis), valamint az áthúzott *Lét*.

Valakiről nem esett még szó, a „renitens” Foucault-ról. Ő az egyetlen, akinek a négyesség-teóriái mind a két csoportba beletartoznak. *A tudás archeológiája* formáció-négyessége a T-csoportba illik, mert valóban csak négy komponensből

áll. A *szavak és a dolgok* négyességei ellenben az M-csoportba tartoznak, mert van egy ötödik, centrális komponensük, a *név*, illetve a *szignatúra*.

[2] Ami a második kérdésre adható választ illeti, itt is két csoporttal találkozunk. Ez a két csoport megegyezik az imént vázolt megoszlással, sőt még a „renitens” is ugyanaz.

[a] Az első csoportot itt is Püthagórasz, Arisztotelész, Kant, Hegel, Schopenhauer, Jung és Ottlik négyesség-teóriája alkotja, kiegészülve Foucault későbbi elképzelésével; ez tehát a *T-csoport*. Valamennyi elképzelésben van egy olyan kitüntetett elem, kiemelt faktor, mozzanat, amely bizonyos szempontból elkülöníthető a többtől. Ezt a kitüntetett elemet, mint mondtam, rendre fent kiemléssel jeleztem az egyes teóriák rövid áttekintésekor. Ezek az alábbiak: Püthagórasznál az *Egy*, Arisztotelésznél a *causa finalis*, Kantnál a *mód*-címszó, Hegelnél a homogenizációs *proto-tézis*, Schopenhauernél a *cselekvésalap*, Jungnál a *Spiritus*, végül Ottliknál a keletkezés-perspektíva, az R_r .

Nem nehéz meglátni továbbá, hogy ezek a T-csoportba tartozó filozófiai négyességek *haladványokat* jelenítenek meg a teória nyelvén, egymásra következő, sőt egymásra épülő elemekkel. A haladvány kitüntetett eleme lehet sorkezdő (eredeztető) vagy sorzáró (betetőző) pozíció. Sorkezdő haladványokhoz tartozik Püthagórasz, Hegel teóriája. A sorzárókhöz pedig: Arisztotelészé, Kanté, Jungé és Ottliké. Foucault-nál a vertikális függési rend, mint láttuk, kétirányú is lehet, így a formáció-négyesség teóriája mindkét alcsoportba besorolható.

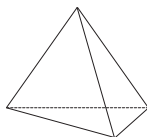
[b] Az *M-csoport* teóriái ellenben *nem haladványok*. Van valamilyen plusz faktoruk, egy centrális, ötödik elemük. Ez, mint mondtam: a *philia/neikosz* örvényének mozdulatlan közepe (Empedoklész), a demiurgoszi „osztás” (Platón), a sajátta tevő Esemény, illetve az áthúzott Lét (Heidegger), a *név*, illetve a *szignatúra* (Foucault). Itt azonban az elrendezés a többi komponensnek valódi egyenrangúságot képes biztosítani. Pontosabban ezen az áron, a centrális, súlyponti mozzanat megjelölése árán képesek ezek a modellek az egyenrangúságot megadni, és a rajtuk kívüli négy elem kapcsolatát négyességnek feltüntetni.

Összegezve, a T-csoport teóriái négy elemből állnak, de ezek nem egyenrangúak; valójában 3 + 1-es modellek. Az M-csoport teóriái viszont öt elemből állnak, igaz, közülük négy többé-kevésbé valóban egyenrangú; tehát ezek 4 + 1-es modellek.

Mindezek alapján nemleges választ kell adnunk az alcímben fölített kérdésre. Azaz az egyik kvaternitás-teóriára sem áll annak a két feltételnek az együttes teljesülése, hogy tisztán 4-es modell legyen – azaz: hogy csak négy elemből álljon, és benne az elemek egyenrangúak legyenek. A tárgyalt kvaternitások vagy a tájolást adó *egyik* elem, vagy az origót adó *plusz* elem kitüntetettsége által súlyozottak. Továbbá az is belátható, hogy a síkbeli négyesség-elrendezés szükségképp oppozíciós és/vagy hierarchikus modellt eredményez.

Minden nem-oppozicionális elrendezési kísérlet, amely az egyenrangúságot megbontó oppozíciótól és/vagy hierarchiától meg akarja tartóztatni magát, csak

két dolgot tehet. Vagy megkísérelheti a négyesség négyzetét *körre* alakítani, egy körrel „felülírni”, ahogy Heidegger tette, midőn a világ körgyűrűjébe, „körtáncába” vonta a Geviertet (Heidegger 2003. 69). Vagy, ha meg akarja tartani a négyes elrendezést, meg kell emelnie az elrendezés dimenziószámát, és *térbeli simplexben* kell gondolkodnia. Ezt tette a jelen kísérlet is;⁵ az elrendezésnek ez a megjelenítése tekintendő tehát munkám kanti értelemben vett (Kant 1995. 175, 451, 624) „monogramjának”.

IRODALOM

- Arisztotelész 1936. *Metafizika*. Ford. Halasi-Nagy József. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda RT.
- Foucault, Michel 2000. *A szavak és a dolgok*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Osiris Kiadó.
- Foucault, Michel 2001. *A tudás archeológiája*. Ford. Perczel István. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Hartmann, Nicolai 1965. *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis*. Berlin (5. kiadás), De Gruyter.
- Heidegger, Martin 1989. *Gesamtausgabe. Bd. 65. Abt. 3. Unveröffentlichte Abhandlungen. Vorträge – Gedachtes. Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* [hrsg. von Friedrich-Wilhelm von Herrmann]. Frankfurt a. M., Klosterman.
- Heidegger, Martin 2000. A dolog. Ford. Korcsog Balázs. *Világosság*, 2. szám.
- Heidegger, Martin 2003. *Útjelzők*. Ford. Ábrahám Zoltán et al. Budapest, Osiris Kiadó.
- Jung, Gustav 1977. *A szellem szimbolikája*. Ford. Halasi Zoltán. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Kant, Immanuel 1995. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Szeged, Ictus Kiadó.
- Kirk – Raven – Schofield [KRS] 1998. *A preszókratikus filozófusok*. Ford. Cziszter Kálmán – Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Lukács György 1997. *Heidelberger Notizen (1910-1913)*. Szerk. Bacsó Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ottlik Géza 1980. *Próza*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Platón 1984a. *Gorgiasz*. Ford. Péterfy Jenő. (Platón Összes Művei I. kötet.) Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Platón 1984b. *Timaiosz*. Ford. Kövendi Dénes. (Platón Összes Művei III. kötet.) Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Ross, Sir David 1996. *Arisztotelész*. Ford. Steiger Kornél. Budapest, Osiris Kiadó.
- Röd, Wolfgang 1996. *Az újkor dialektikus filozófiája* I. kötet. Ford. Nyiznyánszki Ferenc. Debrecen, Latin Betűk.
- Schmidt, Leopold 1882. *Die Ethik der alten Griechen*. Berlin, Hertz Verlag.
- Schopenhauer, Arthur 2008. Az elégséges alap négyszeres gyökeréről. In uő *Az alap tételéről. Kant kritikai filozófiája*. Ford. Kurdi Imre. Kézirat. www.gondcura.hu/file/bemutakozas/NSchop.pdf
- Sümei István 2011. *Alanyi filozófia. Irodalmi-bölcséleti írások*. Szombathely, Savaria University Press.

⁵ Az itt közölt tanulmány a szerző *Utazás Thamusszal. Egy szinkretista filozófia kísérlete, állandó tekintettel Nietzschére* című könyvének Függeléke – a szerk.